

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ “СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
Ю Р И Д И Ч Е С К И Ф А К У Л Т Е Т
КАТЕДРА „НАКАЗАТЕЛНОПРАВНИ НАУКИ”

Здравка Владимирова Кръстева

**Разследването на престъпления
съгласно Европейската конвенция за правата на човека**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“
по професионално направление
3. 6. Право / Криминалистика

София, март 2015

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. Актуалност на изследването

Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (Европейската конвенция) и особено юриспруденцията на Европейския съд по правата на човека (Европейския съд) оказват значително влияние вече няколко десетилетия върху националните наказателни законодателства на европейските държави. Въпреки многогодишната история на европейското наднационално правораздаване и редицата изследвания, посветени на темата, все още в теорията се приема, че връзката между наказателноправните науки и правата на човека е недостатъчно проучена. Застъпниците на този възглед, се обосновават с необходимостта от допълнителни, интердисциплинарни изследвания на проблематиката от гледище едновременно на няколко правни отрасли¹.

У нас отражението на европейските стандарти върху наказателно-процесуалното право е обект на редица изследвания². Практиката на Европейския съд е била проучвана и по повод отделни действия по разследването³. Не е правено обаче цялостно изследване на европейските стандарти за разследване на престъпленията от гледище на криминалистиката.

¹ **Lazarus, Liora.** Positive Obligations and Criminal Justice: Duties to Protect or Coerce? In: **Zedner, Lucia, and Julian V. Roberts, eds.** *Principles and Values in Criminal Law and Criminal Justice: Essays in Honour of Andrew Ashworth.* Oxford University Press, 2012.p.136.

² **Чинова, Маргарита.** Наказателно-процесуална принуда и неприкосновеност на личността. София, 1998; **Чинова, Маргарита и Малена Филипова.** Гаранциите по НПК за защита на личните данни и на класифицираната информация. С.: Сиела, 2011; **Чинова, Маргарита.** Досъдебното производство по НПК. Теория и практика. С.: Сиела, 2013; **Цонков, Ивайло.** Теория и практика на съдебното производство по наказателни дела (Състезателността в светлината на Европейската конвенция за правата на човека), С.: Сиела, 2014.

³ **Видолов, Иван.** Тактика на освидетелстването в наказателното производство. София, 2011, 88-103.

Необходимостта от такова проучване е идентифицирана и в практиката. България е поставена под специално засилено наблюдение от Комитета на министрите, като орган, наблюдаващ изпълнението на влезлите в сила решения на Европейския съд. Причина за това е необходимостта от въвеждане на редица общи мерки в изпълнение на няколко осъдителни решения – т.нар. група „Великова” по името на жалбоподателката във водещото дело в групата. Сред общите мерки, които се очаква да изпълним, изрично се посочва подобряване ефективността на разследването на смъртни случаи и малтретиране, за които са отговорни правоохранителните органи.

Потребностите на практиката от задълбочено проучване на осъдителните решения на Европейския съд с цел идентифициране на пропуските и набелязване на мерки за предотвратяването им са посочени изрично и във функционалния анализ на структурата, процедурите и организацията на работа на прокуратурата на Република България (2007-2012 г.), изготвен през 2013 г. по заповед на главния прокурор⁴.

Индириктен показател за допусканите нарушения на основни права при осъществяването на наказателното производство са и увеличаващите се разходи на прокуратурата за обезщетенията по Закона за отговорността на държавата и общините за вреди⁵.

В свое решение от 3 март 2015 г.⁶ Европейският съд даде обобщена и силно негативна оценка на проблемите, свързани с ефективността на разследването на престъпления срещу човешките права в България.

⁴ Доклад за проведен функционален анализ на структурата, процедурата и организацията на работа на ПРБ (2007-2012 г.), възложен със заповед ЛС-825/15.03.2013 г. на главния прокурор, достъпен в официалния сайт на ПРБ(prb.bg), с. 49.

⁵ Делът на разходите за глоби, неустойки, наказателни лихви и съдебни обезщетения в издръжката на ПРБ се увеличава ежегодно от 12 % през 2007 г. до 22 % през 2012. Увеличението се дължи на нарастването на разходите за изплащане на обезщетения по ЗОДОВ. Пак там, с.215.

⁶ S.Z. c. *Bulgarie* (2015), No. 29263/12, par. 56-58.

Отбелязват се многобройните случаи, в които е било констатирано нарушение от страна на българската държава именно на стандарта за ефективно разследване, произтичащ от чл. 2 и чл. 3 ЕКЗПЧОС – повече от 45 осъдителни решения. Най-честите констатации са за значителни забавяния на досъдебните производства и липса на задълбочено и обективно разследване. Неизчерпателно са изброени и други пропуски на разследването като подценяването на някои доказателства, неизясняване на обстоятелства или версии за участието на определени лица в извършването на престъплението и др. Заключение на Европейския съд е, че всичко това показва наличието на *„системен проблем, свързан с неефективността на разследването в България“*.

2. Цел и задачи на изследването

Целта на изследването е да се изработи методика за разследване на престъпления срещу правата на човека, която да е съобразена със стандартите за разследване, произтичащи от Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи и юриспруденцията на Европейския съд по правата на човека.

Задачите на изследването могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Да се изясни значението на практиката на Европейския съд по правата на човека като източник на правото със специфично въздействие върху процесуалната регламентация и тактическата организация на дейността по разследването на престъпленията, а също и като източник на криминалистично знание;
- Да се проследи развитието на европейския стандарт за ефективно разследване и постепенната еволюция в неговото съдържание;
- Да бъде предложена дефиниция на европейския стандарт за ефективно разследване и да се изясни съдържанието му чрез систематизиране на

- изискванията, които Европейския съд по правата на човека прилага при оценяване на разследванията, проведени от държавата, по наказателни дела;
- Да се оцени въздействието на практиката на Европейския съд върху основните въпроси, решавани в началния етап на разследването (образуването на досъдебното производство, независимостта на разследващите органи, построяването и проверката на следствените версии и планирането на разследването) и да бъдат изведени и обосновани тактически препоръки, а където е необходимо и предложения за усъвършенстване на законодателството, които да гарантират съответствието на българското законодателство и практика с идентифицираните в изследването европейски стандарти за разследване;
 - Да се изясни върху кои от способите на доказване оказва в най-висока степен влияние Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи и практиката на Европейския съд по правата на човека и да се изведат и обосноват тактическите правила и методическите препоръки по отношение на така подбраните действия по разследването с оглед прилагането им по начин, съобразен с европейските стандарти.

3. Обект и предмет на изследването

Обектът на научното изследване е ефективността на разследването на престъпните посегателства срещу правата на човека, а **предметът на изследването** включва отражението на юриспруденцията на Европейския съд по правата на човека върху въпросите, включени в криминалистичната методика за разследването на престъпления срещу основните права и съответствието на българското наказателно-процесуално законодателство, регламентиращо разследването, както и на следствено-прокурорската

практика със стандартите, произтичащи от Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи.

4. Методология на изследването

При изследването са прилагани общонаучни методи като наблюдение, описание, сравнение и обобщение; методите на научния анализ и синтез; индуктивният и дедуктивният метод.

Проучването на възникването и развитието на европейския стандарт за разследване на престъпленията е осъществено с приложението на историческия метод, а по отношение на някои предложения за усъвършенстване на нормативната уредба на разследването е използван сравнителноправния метод.

Широко е използван интердисциплинарния метод, като са взаимствани знания, както от други правни отрасли (наказателно право и процес, общата теория на правото, теорията на правата на човека), така и от други науки, по-конкретно от психологията.

5. Практическо значение

Изследователският труд има подчертано приложно значение, което произтича на първо място от избраната структура, която следва класическата конструкция на методика за разследване на престъпления от определен вид и род – в случая на това са престъпните посегателства срещу живота и здравето. В този смисъл, изследването е организирано и поднесено по начин, който да подпомогне органите на досъдебното производство в усилията им по провеждане на разследванията в съответствие с относимите европейски стандарти. Амбицията е била проучването да бъде полезно и за останалите правоприлагащи органи и практикуващи юристи, чиято дейност е свързана с оценката на

проведените разследвания или с процесуалното представителство на гражданите по наказателни дела.

Практическото значение е следствие и от спецификата на предмета на изследване - юриспруденцията на Съда в Страсбург. Практиката на Европейския съд е концентрирана преимуществено върху действията и бездействията на държавните органи - участници в наказателното производство и в много по-малка степен се занимава с въпроса за индивидуалната наказателна отговорност на виновните за нарушаването на правата по Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи лица. Тази специфика превръща правните мотиви, съдържащи се в решенията на Европейския съд и особено тези, в които се установява неефективност на проведеното официално разследване, в богат източник на оценки на действията и бездействията на органите на досъдебното производство. В много от случаите решенията на Европейския съд представляват своеобразна диагностика на допуснатите нарушения на процесуалните правила по време на досъдебното производство, както и на пропуски в тактическата организация на отделните действия по разследването или в криминалистичните методики за разследване на престъпления срещу правата на човека.

II. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Дисертацията е в обем от 291 машинописни страници, от които самото съчинение с обем от 250 страници.

Трудът следва, с известна условност, класическата структура на криминалистичната методика на разследване на престъпления от определен вид или род. В съответствие с това изследването се състои от увод, три глави и заключение, библиографска справка и списък на проучените решения на Европейския съд по правата на човека. Главите на

съчинението се състоят от раздели, които от своя страна се подразделят на параграфи. Библиографската справка съдържа 129 заглавия на български, английски и руски език. В списъка с проучените решения са посочени 560 дела на Европейския съд по правата на човека. Бележките под линия са общо 376 на брой.

Трудът е структуриран по следния начин:

Увод

Първа глава. Общи въпроси на разследването в практиката на Европейския съд по правата на човека

Раздел първи. Европейският стандарт за ефективно официално разследване на престъпления срещу правата на човека

Раздел втори. Образуване на досъдебното производство

Раздел трети. Независимост на органите на досъдебното производство.

Раздел четвърти. Построяване и проверка на следствените версии

Раздел пети. Планиране на разследването

Втора глава. Европейски стандарти по отношение принудителните действия по разследването

Раздел първи. Използване на сила, помощни средства и оръжие

Раздел втори. Претърсване и изземване

Раздел трети. Обиск

Раздел четвърти. Освидетелстване и вземане на образци за сравнително изследване

Трета глава. Европейски стандарти по отношение на други действия по разследването

Раздел първи. Разпит на обвиняем

Раздел втори. Разпит на свидетели

Раздел трети. Съдебномедицинска експертиза

Заклучение

Библиография

Списък на проучените решения

III. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

В увода на дисертационния труд е обоснована актуалността на изследването и са очертани целите, задачите и методологията на проучването, вече представени в предишните раздели на този автореферат. Специално място е отделено на подхода при селекцията на проучените решения на Европейския съд по правата на човека, които са подбрани на два етапа. Първоначално е използван статистически метод, като чрез възможностите на електронната информационната система на делата пред Европейския съд са селектирани дела по чл. 2 и чл. 3 ЕКЗПЧОС при използването на ключовия термин „ефективно разследване“. Като допълнително ограничение са подбрани само решенията, произнесени през последните 5 години на английски език - общо 436 съдебни акта към ноември 2014 г. Доколкото някои от критериите на Европейския съд за ефективност на разследването са формулирани в мотивите на по-ранни решения или в решения, публикувани единствено на френски език, е обособена втора група от съдебни актове, които, макар непопадащи в първоначалната селекция, са цитирани често при аргументацията на по-новата съдебна практика. Разбира се, осъдителните решения срещу България, в които се установява липса на ефективно разследване, са включени в проучването, независимо от датата на постановяване.

Първа глава

Общи въпроси на разследването в практиката на Европейския съд по правата на човека

В **първа глава** са разгледани по-общите въпроси за връзката между разследването на престъпленията и юриспруденцията на Европейския съд. **Раздел първи** е посветен на изясняването на европейския стандарт за ефективно разследване на престъпленията. Анализирани са правната природа на европейската съдебна практика като непряк източник на правото, направена е обща характеристика на европейския стандарт за ефективно официално разследване на престъпленията. Проследено е възникването и развитието на европейския стандарт за ефективно разследване на нарушенията по чл. 2 и чл. 3 ЕКЗПЧОС от първото му формулиране от Европейския съд по делото *McCann and others v. the United Kingdom* до днес. Изтъкнато е постепенното разширяване на приложното му поле чрез включване, редом с посегателствата, извършени от представители на правоохранителните органи, на извършени от трети лица престъпления срещу живота и здравето. Предложена е дефиниция на европейския стандарт за ефективно разследване на посегателства срещу основните права, която го определя като *юриспруденциална конструкция, съдържаща съвкупност от изисквания (правни критерии), прилагани от Европейския съд при оценка на проведено от държавата разследване по едно наказателно дело*. Анализирани са прецедентната практика на Европейския съд и са открити следните изисквания (правни критерии), включени в съдържанието на стандарта за ефективно разследване: **безпристрастност и независимост на разследването; пълнота и изчерпателност; своевременност и бързина; възможност за обществено наблюдение.**

По-нататък е разгледано отражението на този европейски стандарт върху общите въпроси на тактическата организация на разследването – образуването на досъдебното производство, независимостта на разследващите органи и построяването и проверката на следствените версии и планирането на разследването.

Прегледът на юриспруденцията на Европейския съд показва, че най-честите случаи, по които е установено нарушение на чл. 2 или чл. 3 ЕКЗПЧОС поради недостатъци, свързани с образуването на наказателното производство, могат да се разделят в три категории, които са проучени в последователно във **втори раздел**: 1) смъртни случаи и телесни повреди на лица, намиращи се във властта на полицейски или други правоохранителни органи; 2) случаи на домашно насилие; 3) насилствени посегателства, извършени по расистки и ксенофобски подбуди. Направена е оценка доколко са осигурени европейските стандарти по тези въпроси в българското законодателство и практика. Формулирани са конкретни препоръки относно тактическата организация в този ранен етап от разследването по отношение на съдържанието на най-честите законни поводи за образуване на досъдебното производство в случаи на малтретиране на лица от представители от правоохранителните органи. Изяснено е съдържанието на задължението за превенция на правото на живот по чл. 2 ЕКЗПЧОС и влиянието му върху образуването на досъдебното производство за престъпления, представляващи домашно насилие. Анализирани са хипотезите, при които частният характер на наказателното производство може да се окаже проблематичен от гледище на европейските стандарти за превенция на правото на живот. За изпълнението на задължението на държавата в подобни хипотези най-съществено значение имат правомощията на прокуратурата по чл. 48, чл. 49 и чл. 50 НПК по отношение на производствата за престъпления от

частен характер. Именно затова в изследването са формулирани тактически препоръки за критериите, от които да се ръководи прокурора при осъществяването на посочените правомощия. Направено е предложение *de lege ferenda*, което да отговори на тенденцията в международното право, обективирана в Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието на жени и домашното насилие, разследването на този вид престъпления да не зависи изцяло от съобщаване или жалба от жертвата и възможността производството да продължи дори и ако жертвата оттегли своето заявление или жалба. По-конкретно, е предложено телесните повреди по чл. 161, ал. 1 НК, при които жертвата и извършителят са в родствена връзка или са или са били в семейна връзка или във фактическо съпружеско съжителство да бъдат уредени като престъпления, по отношение на които се провежда наказателно преследване от общ характер след тъжба на пострадалия до прокуратурата, като производствата не могат да бъдат прекратявани по искане на пострадалия, т.е. като т. нар. престъпления от частно-публичен характер. За случаите, в които пострадалият не упражни правото си на тъжба до прокуратурата, да се даде възможност на прокурора при предпоставки, аналогични на тези по чл. 49НПК, да образува служебно наказателно производство.

Анализирано е съответствието на българското наказателно законодателство с изискванията на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи, приложими по отношение на образуването на досъдебното производство за престъпления по расистки и ксенофобски подбуди. Установява се, че евентуални противоречия с практиката на Европейския съд още на етапа на образуване на досъдебното производство могат да възникнат при квалифицирания случай на лека телесна повреда по расистки и ксенофобски подбуди, която представлява престъпление от общ характер (чл. 131, ал. 1, т.12 НК), ако прокурорът не идентифицира

евентуални расистки подбуди при оценката на информацията, съдържаща се в законния повод и откаже да образува досъдебно производство, защото престъплението е от частен характер. За тази цел са отправени тактически препоръки за оценка на фактическата обстановка и обстоятелствата, които обосновават версии за расистки мотиви на посегателството срещу здравето и телесната неприкосновеност на пострадалото лице.

В раздел трети подробно е анализирано изискването за независимост на разследващите органи, като един от съставните критерии на европейския стандарт за ефективно разследване на престъпленията. Направено е разграничение с императива за независимост на съда, прогласен като част от правото на справедлив процес (чл. 6, ал. 1 ЕКЗПЧОС). Изяснени са основанията и съдържанието на изискването на независимост на разследващите органи и кръгът на лицата, спрямо които се прилага. Предложено е разграничение на два типа независимост – институционална и фактическа, които са подробно представени с конкретни примери от практиката на Европейския съд. Направен е преглед на гаранциите за независимостта и обективността на разследващите органи съгласно българското законодателство. Идентифицирани са няколко хипотези, при които може да се стигне до несъответствие с изискванията на Европейския съд за независимост на разследващите органи и са отправени конкретни препоръки за избягването на подобно нарушение на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи.

В раздел четвърти на първа глава са разгледани специфични проблеми, свързани с построяването и проверката на версиите, които разкрива практиката на Европейския съд по правата на човека. В юриспруденцията на Съда следствените версии имат пряко отношение към изпълнението на критериите за пълнота и изчерпателност на разследването и за безпристрастност и независимост на органите на досъдебното производство. В изследването е направен подробен преглед на

страсбургската юриспруденция по отношение недостатъците при построяването и проверката на следствените версии. Установява се, че проблеми в тази посока, които водят до констатации на Европейския съд за неефективност на разследването, се разкриват най-вече в две категории случаи: а) когато са пострадали лица, намиращи се във властта на полицейски или други правоохранителни органи и б) когато има основателно съмнение, че престъпното посегателство е извършено по расистки или ксенофобски подбуди. Систематизирани са наказателно-процесуалните гаранции във вътрешното законодателство за постигане на пълнота и всеостранност при построяването и проверката на следствените версии. Изяснени са психологическите особености на процеса на изграждане и проверка на версиите, като подробно е представен психологическият феномен на тунелното мислене в наказателното производство и ролята му за едностранчивостта на разследването и съдебните грешки. Разгледана е холандската практика в тази област, която е важна в сравнителен план поради близостта в наказателно-процесуалното положение на разследващите органи и прокуратурата в България и Холандия. Формулирани са тактически препоръки, насочени към преодоляване на едностранчивостта при изграждането и проверката на следствените версии.

В **раздел пети** е отделено място на значението на планирането на досъдебното производство за постигане на европейския стандарт за ефективно разследване. Обоснован е възгледът, че юриспруденцията на Европейския съд, като наднационална юрисдикция, трябва да бъде третирана като един от емпиричните източници на планиране на разследването, редом със следствено-прокурорската и съдебната практика на националните съдилища. Стъпвайки на това разбиране и въз основа на преглед на относимите решения на Европейския съд, са изведени методически препоръки по отношение на способите за доказване, чрез

които да бъдат проверявани обоснованите следствени версии, последователността, с която да бъдат използвани способите за доказване, мястото им в системата на първоначалните и последващи действия по разследването, неотложния характер на някои от тях и др. Изяснена е ролята, която има планирането, поради своята важна организационна функция, за постигане на още един критерий на Европейския съд – бързина и своевременност на разследването. Направено е разграничение между изискването за бързина и своевременност на разследването и изискването за разумен срок, произтичащо от правото на всяко лице на справедлив процес по чл. 6, ал. 1 ЕКЗПЧОС. Изведени са конкретни препоръки по отношение на планирането на няколко действия по разследването с цел постигането на европейския стандарт за ефективно разследване – оглед на местопроизшествието, разпит на участвалите в разследването събитие полицейски служители, разпит на други свидетели. Разгледано е подробно едно многократно установявано по дела срещу България нарушение - пропусъкът да бъдат разпитани участвалите в разследването събитие служители на Специализирания отряд за борба с тероризма. В тази връзка е обосновано виждането, че легитимната цел да бъде осигурена безопасността на лица, за които поради естеството на задълженията им съществува реална опасност за живота и здравето им, както и на техните близки, може да бъде постигната, като им се предоставя защита чрез запазване в тайна на самоличността по реда на чл. 123, ал. 2, т. 2 НПК. Направено е предложение за законодателна промяна по отношение на предоставянето на защита за тази категория свидетели, според която мерките за защита на свидетели да бъдат вземани задължително при наличие на условията по чл. 89, ал. 1 и 2 ЗМВР и експлицитно бъде регламентирана форма на защита - запазване в тайна на самоличността им.

Втора глава

Европейски стандарти по отношение принудителните действия по разследването

Във **втора глава** са изследвани принудителните действия по разследването и отражението на европейските стандарти върху тактиката на тяхната подготовка и извършване. По-конкретно е изследвано отражението на няколко разпоредби: правото на живот (чл. 2 ЕКЗПЧОС), забраната за изтезания, нечовешко или унижително отношение (чл. 3 ЕКЗПЧОС), правото на зачитане на личния и семейния живот (чл. 8 ЕКЗПЧОС), свобода на изразяване (чл. 10 ЕКЗПЧОС), правото на собственост (чл. 1 на Протокол 1 към ЕКЗПЧОС), както и правото на справедлив процес (чл. 6 ЕКЗПЧОС).

В тази връзка, в **първи раздел** е анализирана практиката на Европейския съд по отношение на използването на сила, оръжие и помощни средства от правоохранителните органи и отражението ѝ върху тактиката на подготовка и извършване на принудителните действия по разследването. Систематизирани са стандартите, произтичащи от правото на живот (чл. 2 ЕКЗПЧОС) и забраната на изтезанията, нечовешкото и унижителното отношение (чл. 3 ЕКЗПЧОС) и е оценено изпълнението на тези стандарти във вътрешното законодателство. Формулирани са криминалистични препоръки за подготовка на принудителните действия по разследването в съответствие с европейските стандарти за използване на сила, помощни средства и оръжие. Самостоятелно е разгледана спецификата при използването на оръжие срещу въоръжени и опасни лица.

В **раздел втори** е разгледана тактиката на претърсването и изземването. Формулирани са конкретни тактически препоръки за съобразяването на подготовката и провеждането на претърсване и

изземване с правото на зачитане на личния и семейния живот по чл. 8 ЕКЗПЧОС. Обобщени са критериите на Европейския съд за съразмерност на ограничението на неприкосновеността на жилището с преследваната законна цел за разследване на престъпленията. Това допринася за по-пълноценна преценка на органите на досъдебното производство на фактическите данни при вземането на тактическото решение за извършване на претърсване и изземване. Разгледани са характерни примери за установени нарушения на чл. 8 ЕКЗПЧОС, които са свързани с тактиката на това действие по разследването. Паралелно са посочени недостатъци на практиката у нас, които са в противоречие с европейските стандарти и са предложени тактически препоръки за преодоляването им в следните хипотези: при изземването на компютри, периферните им устройства и други носители на електронна информация; при провеждането на неотложни претърсвания и изземвания; при съставянето на протокол за оглед, вместо за претърсване и изземване и др.

Разгледани са два специфични случая на претърсване и изземване в зависимост от ползвателите на помещенията – претърсване на помещения, ползвани от адвокати и претърсване на помещения, ползвани от средствата за масова информация и журналисти. Анализирани са особеностите, които разкриват тези действия по разследването, от гледище на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи и свързаните с това проблеми в българското законодателство и практика. Формулирани са конкретни препоръки относно тактиката на претърсването и изземването в посочените два случая, както и предложения *de lege ferenda* за следното:

а) отмяна на разпоредбата на чл. 33, ал. 1 от Закона за адвокатурата, която прекомерно разширява неприкосновеността на носителите на информация, намиращи се в помещения, ползвани от адвокати отвъд защитените съобщения с техните клиенти. Посочената разпоредба противоречи на конституционното изискване за осигуряване на истината в

производството по съдебните дела (чл. 121, ал. 2 Конст.) и създава предпоставки за злоупотреба с правото по чл. 30, ал. 5 Конст. или за упражняването му по начин, който накърнява права и законни интереси на други, което е в противоречие със забраната по чл. 57, ал. 2 Конст.;

б) въвеждане в НПК на изискване при претърсване и изземване в помещения, ползвани от адвокати, задължително да присъства представител на адвокатската колегия, който да има право на възражение срещу изземването на книжа или електронни документи поради засягане на неприкосновеността на тайната на съобщенията между адвоката и неговите клиенти. При възражение на представителя на адвокатската колегия опакованите и запечатани книжа и други носители на информация да бъдат предоставяни за преценка на допустимостта им от съдия, чиято независимост и обективност е гарантира от Конституцията и законите в най-висока степен;

в) обмисляне на законодателна промяна, чрез която по подобие на френския НПК (чл.56, ал. 2) да се забранят претърсвания и изземвания в редакциите на медии, когато единствената им цел е разкриването на журналистически източници.

По отношение на обиска като вид претърсване на лице са съответно приложими една част от разгледаните стандарти за претърсване и изземване. В **раздел трети** са разгледани няколко специфични хипотези, свързани със съобразяването на тактиката на обиск с изискванията на забраната за изтезания, нечовешко и унижително отношение и наказание (чл. 3 ЕКЗПЧОС) и правото на личен и семеен живот (чл. 8 ЕКЗПЧОС). Направен е преглед на гаранциите по българското наказателно-процесуално законодателство за спазването на европейските стандарти при обиска и са посочени някои слабости на практиката в тази връзка.

Освидетелстването и вземането на образци за сравнително изследване са разгледани в **раздел четвърти** най-вече във връзка с принудителния им

характер и засилените гаранции по ЕКЗПЧОС за правата на лицата при прилагането на медицински интервенции, засягащи телесната им неприкосновеност, в отсъствие на тяхното съгласие за това. Изведени и систематизирани са факторите, които подлежат на преценка при вземането на решение за интервенция, засягаща телесната неприкосновеност на лицето, така че да не се достига минималното ниво на тежест, водещо до нарушение на забраната за изтезания, нечовешко и унижително отношение и наказание по чл. 3 ЕКЗПЧОС. Разгледани са възможните хипотези на противоречие с правото на личен и семеен живот по чл. 8 ЕКЗПЧОС при вземането на образци от слюнката и кръвта. Специално внимание е отделено на случаите, при които принудителното действие е съчетано с медицинска процедура, целяща да осигури доказателства от коремната кухина в човешкото тяло и са формулирани допълни тактически изисквания, които следва да се отчитат в този случай. Разгледани са и стандартите на Европейския съд по отношение на освидетелстването и вземането на образци за изследване в няколко специфични случая – при разследването на инциденти с участието на представители на правоохранителните органи; при недостатъци на фиксирането на тези действия по разследването и на изземването, опаковането и запазването на следи от биологичен произход и микроследи.

Трета глава

Европейски стандарти по отношение на други действия по разследването

В **трета глава** са разгледани специфични особености, произтичащи от практиката на Европейския съд, по отношение на тактиката на други действия по разследването. Ефектът на страсбургската юриспруденция не е еднакъв по отношение на всеки отделен способ за доказване, затова са включени тези, върху които най-силно влияе забраната за изтезания, нечовешко и жестоко отношение и наказание (чл. 3 ЕКЗПЧОС) и други разпоредби на Конвенцията - разпитът на обвиняемия, разпитът на свидетели и съдебномедицинската експертиза.

В **раздел първи** е разгледан разпитът на обвиняем. По отношение на тактиката на този способ за доказване са разгледани приложимите европейски стандарти, произтичащи от практиката на Европейския съд основно по два текста на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи.

На първо място, върху разпита на обвиняем, като едно от процесуалните средства за реализиране на неговите права в наказателното производство има отражение правото на справедлив процес по чл. 6 ЕКЗПЧОС. Въпреки че в тълкувателната си практика се въздържа да разпростира приложението на правото на справедлив процес в досъдебната фаза, именно от чл. 6 ЕКЗПЧОС Европейският съд извежда правото на обвиняемия да запази мълчание и привилегията срещу самообвинение и ги прилага и спрямо действия по разследването в досъдебната фаза и в частност по отношение на разпита на обвиняем.

На второ място, са разгледани случаи, свързани с използване на физическа сила или психологически натиск по време на разпита, с цел да се получи самопризнание или друга информация от значение за

разследването. Когато силата или натиска са достигнали съответната степен на суровост се стига до нарушение на забраната за изтезания, нечовешко или унижително отношение по чл. 3 ЕКЗПЧОС.

По-нататък в **раздел първи** е очертано съдържанието на недопустимата от гледище на Европейския съд принуда, която води до нарушения на правото на обвиняемия да запази мълчание и привилегията срещу самообвинение. На първо място, извън съмнение е, че разследващите органи нямат право да използват способности за разпит, които нарушават забраната на изтезанията, нечовешко и унижително отношение или наказание по чл. 3 ЕКЗПЧОС. Подробно са разгледани особеностите на тактиката на разпита на обвиняем от гледище на чл. 3 ЕКЗПЧОС. Въпреки че юриспруденцията на Европейския съд и практиката на другите международни юрисдикции относно абсолютния характер на забраната за изтезания е постоянна и безпротиворечива, правоохранителните органи дори на демократични държави са прибегвали до изтезания и нечовешко и унижително отношение и за това са търсени юридически аргументи. Ето защо в съчинението са разгледани най-значимите случаи от последните десетилетия на официална държавна политика, позволяваща изтезанията. Те са свързани най-вече с борбата с тероризма и защитата на националната сигурност. В България, която не познаваше престъпни посегателства от такъв вид, наскоро също бе извършен терористичен акт, насочен срещу израелски граждани. По тази причина е разгледан опитът на други държави за правна аргументация за използването на принудителни тактически способности на разпит при разследването на тероризъм и най-вече опровергаването, което категорично получиха в страните, в които се прилагаха през последните години.

Специално внимание е отделено на психологическите основи на изтезанията, нечовешкото и унижително отношение в наказателното производство. Аргументирано е разбирането, че психологическата

дистанция между по-твърдите тактически способности на разпит, свързани с психологически натиск върху обвиняемия и използването на сила не е особено голяма и лесно може да бъде преодоляна, като това е обосновано с научните постижения на психологията в тази област.

На базата на разгледаните европейски стандарти, както и на психологическите особености на тактиката на разпит са изследвани тактическите способности, използвани при разпит, като са разграничени недопустимите от допустимите.

Раздел втори е посветен на разпита на свидетели. Разгледани са последователно въпросите за планирането на разпита на свидетели в системата на останалите следствени действия и особеностите на тактиката на това действие по разследването. Направен е преглед на практиката на Европейския съд с цел да се установят най-често допусканите нарушения, свързани с това действие по разследването. Идентифицирани са няколко категории пропуски: а) непровеждане на разпити на свидетели–очевидци и други свидетели; б) неправилно определяне на предмета на разпита и на системата от въпроси, които да бъдат изяснени по време на провеждането му; в) неизясняване на вътрешни противоречия в депозираните от свидетеля показания, противоречията в показанията му, дадени при първоначалния разпит и евентуално при последващи разпити на същия свидетел, както и противоречия между показанията му и останалите доказателства по делото; г) пропуск да бъде събрана гласна доказателствена информация, свързана с евентуални расистки и ксенофобски подбуди на извършителя.

В **раздел трети** на трета глава е разгледана практиката на Европейския съд по отношение на съдебномедицинските експертизи. Изведени най-честите случаи, при които ефективността на разследването е била компрометирана поради недостатъци при назначаването, подготовката и извършването на съдебномедицинската експертиза. По отношение на

тактиката на съдебномедицинската експертиза са отправени редица по-обща и по-конкретни препоръки. Те са съобразени с *Ръководството за ефективно предотвратяване и разследване на правно неуредените и произволни екзекуции и екзекуциите без спазване на предвидената процедура, прието от ООН през 1991 г.* и приложеният към Ръководството примерен протокол от аутопсия, които в най-голяма степен отговарят на изискванията на Европейския съд към научните методи и средства, използвани при съдебномедицинските експертизи.

Заклучение

В заключението са обобщени резултатите от проучването и са систематизирани основните изводи и препоръки.

В края на съчинението е разгледан въпросът защо упорстват проблемите, свързани с наказателното преследване на посегателствата срещу правата на човека и съответно нарастващия брой на осъдителните решения на Европейския съд. В отговор могат да се посочат поне две фундаментални причини.

Първо, използването на принуда от страна държавата има своите “слаби места”. Те са там, където най-често се налага защитата на правата на човека – при властта на едно човешко същество над друго и съответния риск от злоупотреба с тази власт. Без да е правило, този риск понякога се материализира в насилствени престъпления, извършвани от полицейски или други правоохранителни органи.

Второ и не по-маловажно, разследването на някои категории насилствени престъпления бива подценявано поради особености на обществената култура. Това е причина една не малка част от случаите, отнасяни пред Европейския съд, да са свързани с прояви на домашно

насилие, сексуално насилие срещу жени, трафик на хора, престъпления по расистки и ксенофобски подбуди.

Посегателството срещу правата на човека не е запазен домейн на авторитарните режими и недемократичните общества. Посегателства, не толкова видими, в “сивата зона” на общественото внимание, се случват и в демократичните държави и практиката на Европейския съд е потвърждение за това. Поради регионалния характер на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи и преобладаващо демократичните държави, които са страни по нея, посегателствата срещу правата на човека се случват най-често като изключение от правилото, защото законодателствата са демократични, институциите подлежат на междуинституционален и обществен контрол, функционират свободни медии, а членството в международни организации е важна предпазна мрежа срещу посегателствата върху правата на човека.

Ето защо, в заключението е обобщено, че това съчинение не отразява непременно системни проблеми на разследването, а се опитва да хвърли светлина върху изключенията, върху маргиналията, върху случаите, които често не се оценяват като особено важни точно, защото са изключение. Страданията и вредите, причинявани на хората в тези крайни, гранични хипотези, обаче, не могат да бъдат подценявани.

Нарушенията на човешките права имат и още един “страничен ефект” – дори и малко на брой, тези случаи подкопават общественото доверие в държавните институции, в съдебната система, в полицията, в държавата и в справедливостта като цяло. Ето защо, стремежът с това изследване е нарушенията на европейските норми за правата на човека да бъдат разчетени през специфичната гледна точка на криминалистиката и така да се подпомогнат усилията на българските институции за разследване на престъпленията по най-добрите стандарти.

IV. СПРАВКА ЗА ПО-СЪЩЕСТВЕНИТЕ ПРИНОСИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертационният труд е първото у нас монографично изследване на стандартите за разследване на престъпленията, произтичащи от Европейската конвенция за правата на човека и практиката на Европейския съд в Страсбург;
2. Аргументирано е виждане за юриспруденцията на Европейския съд за правата на човека като източник на криминалистично знание и един от емпиричните източници на планирането на разследването редом със следствено-прокурорската практика и практиката на националните съдилища;
3. Европейският стандарт за ефективно разследване на престъпленията е изяснен всестранно, като е проследено възникването и развитието му, предложена е дефиниция за този институт и е очертано съдържанието му чрез систематизиране на критериите, прилагани от Европейския съд по правата на човека, при оценка на разследванията, проведени от държавата, по наказателни дела;
4. Идентифицирани са три вида случаи, при които поради неспазване на европейския стандарт за ефективно разследване възникват проблеми, свързани с образуването на досъдебното производство – при малтретиране на лица от представители на правоохранителните органи, при престъпления, представляващи домашно насилие и при престъпни посегателства по расистки и ксенофобски подбуди, като са предложени тактически препоръки за избягване на евентуални нарушения на ЕКЗПЧОС, както и предложения за усъвършенстване на наказателноправната уредба на телесните повреди, представляващи домашното насилие;

5. Изяснено е изискването за независимост на разследващите органи, произтичащо от европейския стандарт за ефективно разследване, като е направено разграничение с императива за независимост на съдебната власт, въведена е класификация на два типа независимост на разследващите органи – институционална и фактическа и е очертано съдържанието тези понятия;
6. Изяснено е отражението на няколко разпоредби на Европейската конвенция за правата на човека върху тактиката на принудителните действия по разследването и по-конкретно отражението на стандартите, произтичащи от правото на живот (чл. 2 ЕКЗПЧОС), забраната за изтезания, нечовешко или унижително отношение (чл. 3 ЕКЗПЧОС), правото на зачитане на личния и семейния живот (чл. 8 ЕКЗПЧОС), свобода на изразяване (чл. 10 ЕКЗПЧОС), правото на собственост (чл. 1 на Протокол 1 към ЕКЗПЧОС), както и правото на справедлив процес (чл. 6 ЕКЗПЧОС), като на тази основа са формулирани препоръки за усъвършенстване на тактиката на претърсването и изземването, обиска, освидетелстването и вземането на образци за сравнително изследване.
7. Изследван е проблемът за използването на сила, помощни средства и оръжие при осъществяване на процесуално-следствени действия, свързани с потреба на принуда – материя, която е уредена в ЗМВР, но не намира отражение в разпоредбите на НПК, поради което и до момента не е била обект в достатъчна степен на внимание в правната доктрина.
8. Анализирани са особеностите, които разкриват претърсването и изземването в помещения, ползвани от адвокати и от медии, от гледище на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи и свързаните с това проблеми в българското законодателство и практика. Формулирани са конкретни препоръки относно тактиката

на претърсването и изземването в посочените два случая, както и предложения за усъвършенстване на законодателството.

9. Очертано е съдържанието на недопустимата от гледище на Европейския съд принуда, която води до нарушения на правото на обвиняемия да запази мълчание и привилегията му срещу самообвинение, произтичащи от чл. 6 ЕКЗПЧОС. Въз основа на това, както и на базата на забраната за изтезания, нечовешко и унижително отношение (чл. 3 ЕКЗПЧОС), са изследвани тактическите способности на разпита на обвиняем, като са разграничени недопустимите от допустимите.
10. Систематизирани са най-честите нарушения на Европейската конвенция за правата на човека, свързани с тактиката на разпита на свидетели и със съдебномедицинските експертизи и са формулирани препоръки относно планирането, подготовката и извършването на тези действия по разследването в съответствие с европейските стандарти.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Ефективно разследване на смъртни случаи при използване на сила от полицейските органи според практиката на Европейския съд по правата на човека. – В: *Европейски перспективи за развитие на наказателното законодателство (Сборник доклади)*. С.: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2014, 344-356.

2. Изискването за независимост на разследващите органи съгласно Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи // Съвременно право, бр. 6/2014 г., 23-36.
3. Претърсване и изземване в помещения, ползвани от адвокати, съгласно Европейската конвенция за правата на човека //Право, политика, администрация, том 2, бр. 1. 2015, с.56-67.
4. Значение на следствените версии за ефективното разследване на престъпления според Европейския съд по правата на човека, доклад от кръгла маса на тема “Доказването в наказателния процес – необходимост от реформа в НПК”, Институт за държавата и правото при БАН, София, 17 декември 2014 г. (Под печат в поредицата сборници „Научни трудове на Института за държавата и правото”).
5. Проблеми при образуването на наказателните производства за домашно насилие от гледище практиката на Европейския съд за правата на човека.(Под печат в сп. „De jure”)